

23 Απριλίου 2004

Η ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ

Εισαγωγή

Ο όρος "ψυχοκοινωνική παρέμβαση" συναντάται όλο και συχνότερα σε διάφορους τομείς της κοινωνικής πολιτικής. Παρά όμως τη μεγάλη του δημοτικότητα υπάρχει μεγάλη αβεβαιότητα μεταξύ των ειδικών (και εδώ εννοούμε πολιτικούς και επιστήμονες που τις σχεδιάζουν, τις εγκρίνουν, τις αποφασίζουν και τις εφαρμόζουν) για το **τι είναι η ψυχοκοινωνική παρέμβαση**. Υπάρχει επίσης μεγάλη έλλειψη ανάλυσης και αξιολόγησης της μέχρι τώρα εμπειρίας από την μέχρι τώρα πραγματοποίηση τους σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμα και στα προγράμματα που χρηματοδοτούνται ή εφαρμόζονται από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, η UNICEF, η ΕΕ κ.α. δεν δίνεται ποτέ ορισμός. Υπονοείται δηλαδή η σημασία τους. Αντίθετα υπάρχει πολύ μεγάλη λεπτομερής περιγραφή των δραστηριοτήτων που τις απαρτίζουν. Και σε αυτές όμως δεν φαίνεται να υπάρχουν σαφή κριτήρια για το ποιες δραστηριότητες αποτελούν μια ψυχοκοινωνική παρέμβαση και ποιοι "κανόνες", αν θέλετε ακολουθούνται. Επίσης είναι εμφανέστατη η έλλειψη κριτηρίων για το που ενδείκνυνται οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις.

Χρησιμοποιούνται σε σωρεία περιπτώσεων - όπου θεωρείται αναγκαία η παρέμβαση "ειδικών" στην καθημερινή ζωή. Στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν περιλαμβάνονται η διαχείριση τραυματικών καταστάσεων, η ειρηνική επίλυση συγκρούσεων, η πρόληψη ασθενειών (σωματικών και ψυχικών), η ανάπτυξη δεξιοτήτων, η αντιμετώπιση της ανεργίας, η μείωση της βίας και των καταχρήσεων, η κοινωνική ενσωμάτωση μειονοτικών ομάδων, η ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση ομάδων για την αντιμετώπιση νέων συνθηκών διαβίωσης κ.α.

Η προσπάθεια που κάνουμε σήμερα εδώ έχει να κάνει με το ξεκαθάρισμα κάποιων κρυφών, σιωπηλά αποδεχτών μεθοδολογικών αρχών που διέπουν τις μέχρι τώρα παρεμβάσεις και την ανάδειξη των δυνατοτήτων που έχει η Ομαδική Ανάλυση στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας τους.

Τι είναι οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις

Όταν μιλάμε λοιπόν για ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις, εννοούμε την παρέμβαση ψ-ειδικών που απευθύνονται σε διάφορες ομάδες και κοινότητες, εστιάζοντας στη λύση κάποιου διαπιστωμένου κοινωνικού προβλήματος. Γενικά μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι πρόκειται για την **ψυχολογική προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων**. Οι πηγές αυτής της πρακτικής βρίσκονται στην ανάπτυξη της κοινωνικής ψυχολογίας – μιας επιστήμης που μελετά, σε γενικές γραμμές, τους τρόπους που τα άτομα και οι ομάδες αλληλοεπηρεάζονται.

Η ιστορική τους ανάπτυξη

Και οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις και η κοινωνική ψυχολογία αναπτύχθηκαν ιστορικά κυρίως στην αγγλοσαξονική κουλτούρα, ως πρακτικές εξορθολογισμού της κοινωνικής ζωής, η οποία εν πολλοίς θεωρείται μη-ορθολογική, δεισιδαιμονική, ευάλωτη και ανίκανη να παράγει οποιαδήποτε γνώση χωρίς τη βοήθεια ειδικών επιστημόνων.

Επιβλήθηκαν λοιπόν ιστορικά κυρίως κάτω από την πίεση μαζικών εκδηλώσεων. Οι ιστορικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες σπάνια διαφωνούν σε αυτό το θέμα, αφού μια απλή ιστορική αναδρομή στη συχνότητα φαινομένων όπως επαναστάσεις, μαζικές στάσεις και σαμποτάζ, αναταραχές και συγκρούσεις, απεργίες και διαδηλώσεις με αιματηρή κατάληξη, που συνήθως γίνονταν με αφορμή άμεσα εργασιακά και ευρύτερα

οικονομικά θέματα. Αργότερα δε, οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις ήταν ουσιαστικά το μέσο σε συνδυασμό με το δανεισμό και την πολιτική διαφθοράς των ηγεσιών, με τον οποίο τα σύγχρονα κράτη προσπάθησαν να "εκπολιτίσουν" μαζικά τον λεγόμενο τρίτο κόσμο.

Πρόκειται λοιπόν για πρωτοβουλίες των ιθυνόντων που έχουν στόχο την επιβολή του ορθολογισμού στην κοινωνική ζωή και την αποφυγή καταστροφικών συγκρούσεων. Διακατέχονται λοιπόν εξ ορισμού από τον φόβο της "μαζικής υστερίας" και αποσκοπούν, κατά ένα μέρος, στην διαχείριση μαζικών φαινομένων. Θα λέγαμε δε ότι η ίδια η μαζικότητα που βιώνουμε στις σύγχρονες πόλεις, η πολύ γρήγορη συγκέντρωση και μετακίνηση, καθώς επίσης και η ταχύτατη εναλλαγή γεγονότων ζωής και η επακόλουθη αλλαγή αξιών που τα ακολουθούν αποτελούν τα μεγαλύτερα προβλήματα της σύγχρονης ζωής.

Οι σύγχρονες ανάγκες

Έτσι οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις, αντλούν την ύπαρξή τους από την αυξανόμενη ανάγκη των σύγχρονων κρατών να αυξήσουν την προσαρμοστικότητα των πληθυσμών τους στις γρήγορα μεταβαλλόμενες συνθήκες που τους επιβάλλονται.

Ενδεικτικά: ένας στους τρεις Έλληνες έχει προβλήματα ύπνου, ένας στους τρεις νέους περνά περίοδο μακροχρόνιας ανεργίας, ένας στους δύο (46%) από αυτούς που πέρασαν τέτοιου είδους ανεργία έχει περάσει και κρίση κατάθλιψης, ένα στα τρία παιδιά από 13 εως 18 ετών δεν βγαίνει σχεδόν ποτέ από το σπίτι και ένα στα έξι παιδιά αυτής της ηλικίας έχει κάνει κάποια χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Πρόσφατα αλλά χωρίς να έχουμε κάποια συστηματική έρευνα αναφοράς δημοσιεύτηκε ότι το ποσοστό κατάθλιψης αγγίζει το 24% του γενικού πληθυσμού και ότι η κατανάλωση αντικαταθλιπτικών έχει φτάσει στα 6 κουτιά ανά άτομο ετησίως.

Κάποιοι κοινωνιολόγοι σχετίζουν την κατάθλιψη με τη σαφή έλλειψη κοινοτικών δεσμών και κοινοτικών πεδίων δραστηριοποίησης, προσπαθώντας να εξηγήσουν όχι τόσο τη θλίψη, όσο την αίσθηση του κενού, την ανηδονία και τη ντροπή που τη συνοδεύουν.

Τα παραπάνω εξηγούν και το πώς τα τελευταία χρόνια η εστίαση των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων έχει μετατοπιστεί από τις τρίτες χώρες στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις.

Τα διλήμματα

1) Οι ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις συνήθως τεκμηριώνονται πάνω σε μία, αν επιτρέπεται ο όρος, "**επιδημιολογική πυραμίδα**" αναγκών που προκύπτουν από το πρόβλημα ή το σύμπτωμα μιας ομάδας ή κοινότητας. Συνήθως αναγνωρίζονται οι βασικές (πυρηνικές) ανάγκες του όλου πληθυσμού της κοινότητας σε σχέση το σύμπτωμα και κατόπιν τις οξύτερες ειδικές ανάγκες ενός πολύ μικρότερου κομματιού της. Η πραγματικότητα είναι ωστόσο, ότι η πρακτική της χρηματοδότησης και των εφαρμογών συνήθως τείνει στην αντιμετώπιση των οξυμένων αναγκών, που εν πολλοίς εστιάζει στο σύμπτωμα και την αδυναμία των υπάρχουσών σχέσεων να το αντιμετωπίσουν (π.χ. η μεθαδόνη σε σχέση με την πρόληψη της χρήσης ουσιών). Το δίλημμα που έχουμε να αντιμετωπίσουμε λοιπόν εδώ είναι υπαρκτό γιατί οξυμένες ανάγκες μπορεί να σημαίνουν ανθρώπινο πόνο ή ακόμα και κόστος σε ανθρώπινες ζωές.

2) Όσο φαίνεται να είναι αναγκαία η ανάπτυξη τέτοιων δραστηριοτήτων, τόσο πιο πολύ οι κοινότητες εμπλέκονται στην διαδικασία της χρήσης των υπηρεσιών των ειδικών σε όλο και πιο πολλούς τομείς της ζωής τους. Το πρόβλημα εδώ επίσης είναι σαφές. Τι στάση έχει ο ειδικός; Πως μπορεί να συμμετέχει χωρίς να καθοδηγεί και χωρίς να επιβάλλει λόγω του κύρους του ιδεολογικά κλισέ ή να διευρύνει την επιβολή εξουσιαστικών σχέσεων σε τομείς της ζωής που μέχρι τώρα ήταν σχετικά αυτόνομες; (Ναρκισισμός του ψ-ειδικού Μεγάλες ομάδες, διάλογος σχετική ισοτιμία.)

Οι σχέσεις ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων και ομαδικών ψυχοθεραπειών

Παρά την ελιτίστικη φιλοσοφία που τις ενέπνευσε, οφείλουμε πολλά σε αυτές για την ανάπτυξη των ομαδικών ψυχοθεραπειών. Για παράδειγμα το 1905 ο Joseph H. Pratt, ως ιατρός του Γενικού Νοσοκομείου της Βοστώνης, συγκέντρωσε συστηματικά φυματικούς ασθενείς σε ομάδες, τους επιμόρφωνε ως προς

ζητήματα υγιεινής και προσπαθούσε να τους επηρεάσει συναισθηματικά να αποδεχτούν αυτούς τους κανόνες, μέσω του προσωπικού κύρους που τους ασκούσε. Αυτό ονομάστηκε "classroom method" αρχικά και κατόπιν "thought control". Αργότερα τις δεκαετίες (1920 και 1930) ο Pratt ασχολήθηκε με ψυχιατρικούς ασθενείς όπου πλέον έδινε πολύ μεγαλύτερη σημασία στα συναισθήματα και όχι στις ασθένειες. Όπως παραδέχτηκε στα γραπτά του αργότερα η ομάδα έγινε το κεντρικό σημείο κάθε θεραπείας. Ανάλογο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η ενασχόληση του πατέρα του ψυχοδράματος Jacob L. Moreno με τις ομάδες αυτοβοήθειας που οργάνωσε το 1912 στη Βιέννη για την αντιμετώπιση της πορνείας στα φτωχά εργατικά στρώματα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και η Ομαδική Ανάλυση προέκυψε μέσα σε ένα στρατιωτικό νοσοκομείο (Northfield) κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως τρόπος διαχείρισης των ψυχολογικών δυσκολιών των στρατιωτών.

To Northfield: Ψυχοκοινωνική παρέμβαση και ομαδική ανάλυση

Πριν ο Βίον ασχοληθεί με την ατομική ψυχανάλυση στις αρχές του πολέμου επέμενε στην ομαδικότητα και την αντιπαράθεση με την πραγματικότητα. Από αυτή την ανάγκη προέκυψε και η δοκιμασία της 'ομάδας χωρίς ηγέτη' για την επιλογή των αξιωματικών - εναλλακτικά στις ανταγωνιστικές δοκιμασίες - κατά την οποία μια οκταμελής περίπου ομάδα καλείται να καταφέρει κάτι συγκεκριμένο όπως π.χ. το χτίσιμο μιας γέφυρας. Η ίδια η ανάλυση της πραγματικής κατάστασης γινόταν σε μικρές ομάδες με στόχο οι συμμετέχοντες να πειστούν να αντιμετωπίζουν τον αληθινό εχθρό κι όχι να τον αποφεύγουν. Παράλληλα μια καθημερινή συνάντηση όλης της 'εκπαιδευτικής πτέρυγας' (100 - 200 άτομα) οργανώθηκε με αντικείμενο την οργάνωση των δραστηριοτήτων της πτέρυγας. Ο de Maré θεωρεί ότι πρόκειται για μια νέα αντίληψη για την θεραπεία μέσω απασχόλησης, κατά την οποία, η ομάδα έχει ως αντικείμενο τις ίδιες τις εσωτερικές της τάσεις στην ζωντανή καθημερινότητα και με αυτό τον τρόπο καταπολεμά την επίδραση της νευρωτικής συμπεριφοράς.

*Η προσέγγιση του Βίον ως προς την καθημερινή μεγάλη αυτή συγκέντρωση την οποία έβλεπε ως τον κύριο κορμό της διαδικασίας από την οποία θα προέκυπταν και οι ανάγκες για μικρότερες ομάδες, ήταν πολύ ρηξικέλευθη. **Χρειάζεται όμως να αναφέρουμε ότι όλη αυτή η δραστηριότητα αναπτύχθηκε μέσα σε μόλις 6 εβδομάδες.** Αναπόφευκτα λοιπόν, προκάλεσε τις γνωστές διοικητικές μεθόδους, την αίσθηση της ιεραρχίας και οδήγησε την στρατιωτική ηγεσία στο φόβο της διάλυσης και του χάους. Έτσι, μετά από μια ξαφνική νυχτερινή επιθεώρηση διατάχτηκε η διακοπή του προγράμματος.*

Ο Foulkes, αντίθετα, ξεκίνησε με μικρές ομάδες που του πήραν σχεδόν ένα χρόνο προετοιμασίας και επίσημης αναγνώρισης, και σταδιακά εισήγαγε τις μεγάλες ομάδες (αρχικά με 30 έως 80 μέλη). Μετέτρεψε έτσι το Νοσοκομείο σε μια υγιή κοινότητα γεμάτη ζωή. Η σχέση λοιπόν της Ομαδικής Ανάλυσης με τις ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις είναι άμεση και κατά μία έννοια αμοιβαία.

Η ομαδικοαναλυτική φιλοσοφία των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων

Η ομαδικοαναλυτική φιλοσοφία των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων εμπνέεται από

α) την Ομαδικοαναλυτική Ψυχοθεραπεία (Foulkes),

*Ο Foulkes εισήγαγε την έννοια του **εντοπισμού του προβλήματος στην ομάδα**. Εδώ εννοείται ότι κάθε μέλος μιας ομάδας μπορεί να εκφράζει ένα σύμπτωμα ή ένα πρόβλημα για δικούς του προσωπικούς λόγους, αλλά ταυτόχρονα εκφράζει και την δυναμική κατάσταση των σχέσεων μέσα σε μια ομάδα. Το ίδιο το φαινόμενο έχει αξία να αναλυθεί ως ομαδικό. Έτσι μεταφέρεται η προσοχή στις σχέσεις, σε αντίθεση με τη θετικιστική προσέγγιση του να αντιμετωπίζουμε τα φαινόμενα ως πράγματα.*

*Κεντρικό στοιχείο της αποτελεί η έννοια της **matrix** (του δικτύου των σχέσεων) το οποίο μπορεί να είναι θεραπευτικό, η αρχή της εκπαίδευσης του εγώ εν δράσει, και η ανάδειξη της μητρικής διάστασης της ομάδας και της πατρικής του συντονιστή (η σημασία administrative), η ιδιοπροσωπία.*

β) τη μεθοδολογία της Συμμετοχικής Έρευνας-Δράσης (ΣΕΔ),

Kurt Lewin: Δεν θέλουμε έρευνα χωρίς δράση και δράση χωρίς έρευνα. Τίποτα πρακτικότερο από μια καλή θεωρία.

Η ΣΕΔ, σχεδιασμένη να ασχολείται απευθείας με συγκεκριμένα ζητήματα που προκύπτουν κατά την διάρκεια της εφαρμογής της, διέπεται από τρία βασικά κριτήρια: α) επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων ως προς τη δράση καθώς και την έρευνα ταυτόχρονα, β) κυκλική φύση της διαδικασίας, η οποία συμπεριλαμβάνει σε κάθε φάση ανάπτυξης της έναν μηχανισμό ανατροφοδότησης και κριτικής επανεξέτασης του σχεδίου δράσης, γ) ισότιμη συμμετοχή των ενδιαφερομένων σε όλες τις διαδικασίες και τις φάσεις ανάπτυξης με σαφή τρόπο, γεγονός που επιβάλλει και την επιλογή ομαδικών μορφών συνεργασίας.

γ) την κίνηση των Θεραπευτικών Κοινοτήτων δημοκρατικού τύπου

(η ενίσχυση και η συμμετοχή ως πιο σημαντική από την πρόληψη - Rappaport)

Στόχος αυτών των διαδικασιών είναι η **διορθωτική εμπειρία**, η οποία αποτελεί και λύση για ότι μέχρι τώρα στεκόταν εμπόδιο στην προσωπική και κοινωνική εξέλιξη των εκπαιδευόμενων.

Η επεξεργασία των παραπάνω δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο αναπτύσσοντας το όλο, μέσω της απαρτίωσης των μελών του. Χρειάζεται δηλαδή η ανάπτυξη της συνείδησης μεταξύ των συμμετεχόντων ότι από κοινού δραστηριοποιούμαστε για στόχους που μας ενώνουν.

Τέτοιου είδους διαδικασίες ευνοούνται από μοντέλα **κοινοτικού** τύπου όπου όλα τα μέλη τους αλληλεπιδρούν με τις αρχές

της **δημοκρατικότητας**: συμμετοχή και ισοτιμία **όλων** των μελών στο διάλογο και τη λήψη αποφάσεων για ζητήματα που αφορούν τη σχολική ζωή. Έτσι μειώνεται η πιθανότητα δυσπιστίας, παρανοιογένεσης και σχιστικών φαινομένων, διευκολύνεται στην πράξη η λήψη πρωτοβουλιών, η ανάδειξη υπεύθυνης στάσης και η ανάπτυξη εμπιστοσύνης.

της **επιτρεπικότητας**: όλα τα μέλη θα πρέπει να είναι ανοιχτά μεταξύ τους στην έκφραση συμπεριφορών που μπορούν σε άλλα πλαίσια να φαίνονται αγχώδεις ή ακόμη και προκλητικές. Ο στόχος εδώ είναι η δυνατότητα για κάθε ένα πρόσωπο να μπορεί να εκφράσει και να αναδείξει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει, έτσι ώστε να μπορεί και να τα επεξεργαστεί. Αν η κοινότητα είναι απαγορευτική, τότε θα αναγκαστεί να αποπέμψει κάποια μέλη και να 'πειθαναγκάζει' κάποια άλλα δίνοντας 'βιομηχανικά' χαρακτηριστικά στην διαδικασία.

της **κοινοτικότητας**: πρόκειται για την ανάπτυξη ενός δικτύου δυνατών δεσμών μεταξύ των μελών με έναν τέτοιο τρόπο που να γίνεται ισότιμη χρήση όλων των δικαιωμάτων και των απολαύσεων και να επιδιώκεται η ελεύθερη επικοινωνία χωρίς άχρηστες τυπικότητες. Έτσι επιβεβαιώνεται η αίσθηση 'ότι ανήκουμε' και δίνει τη δυνατότητα να αισθανθούμε μέλη του της κοινότητας.

της **αντιμετώπισης της πραγματικότητας**: πρόκειται για την ενθάρρυνση των μελών να αντιμετωπίζουν τη ίδια τους τη συμπεριφορά δεχόμενοι την ερμηνεία που της δίνουν τα άλλα μέλη. Έτσι επικοινωνούν την τάση τους να παρερμηνεύουν τα ίδια τα κίνητρά τους, να αρνούνται τη σημασία των επιλογών τους και τελικά να αποσύρονται όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες στις σχέσεις τους με τους άλλους.

δ) και τη θεωρία των Μεσαίων και Μεγάλων Ομάδων (de Maré).

Συνήθως αποτρέπεται η εμφάνιση των δυναμικών των μεγάλων ομάδων διότι θεωρούνται χαώδη και ανεξέλεγκτα. Ο P. De Maré προτείνει ακριβώς το αντίθετο: τη διαδικασία του διαλόγου στις Μεγάλες Ομάδες για την μετουσίωση του πρωταρχικού κοινωνικού μίσους.

Η εμπειρία από την σύγκλιση Μεγάλων Ομάδων και την ανάπτυξη Ομαδικό-αναλυτικών δικτύων

καθώς και άλλες προσπάθειες που βρίσκονται σε εξέλιξη σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια, αναδεικνύει:

- α) την δυνατότητα της ευρύτερης δυνατής συμμετοχής των ενδιαφερομένων,
- β) την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων και την ενθάρρυνση της δημιουργικής τους διάθεσης,
- γ) την εξασφάλιση ενός ασφαλούς πεδίου για την ανάπτυξη κοινοτικών χαρακτηριστικών που βρίσκονται σε συνεχή έκπτωση στον σύγχρονο τρόπο ζωής,
- δ) την ενεργητική διασαφήνιση των εννοιών και
- ε) την σύνθεση των διαφορετικών απόψεων σε έναν ιδιο-πολιτισμό ικανό να παράγει νέα σύμβολα και ήθη.

Η συνεισφορά της Ομαδικής Ανάλυσης στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων συνίσταται:

- στη σαφή διάκριση ανάμεσα στην ψυχο-θεραπευτική και την κοινωνιο-θεραπευτική διαδικασία,
- στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την αλλαγή των ατομικών στάσεων των μελών μιας ομάδας-στόχου (κοινωνιοψυχολογική ανάλυση), στην ανάδειξη της δημιουργικής δυναμικής των ομάδων λόγω ακριβώς του δικτύου των σχέσεων μεταξύ των μελών τους,
- στην προσέγγιση της ομάδας ή της κοινότητας ως όλου, με ταυτόχρονη ανάδειξη της προσωπικής συμμετοχής των μελών τους,
- στην αντιμετώπιση της σχέσης "επιστήμονα - μελών" ως πολυδιάστατης δυναμικής διάδρασης (σε αντίθεση με τα μοντέλα που εστιάζουν κυρίως στην ηγεσία ή τη μετάδοση γνώσης),
- στη διάκριση των δυναμικών στις μικρές, μεσαίες και μεγάλες ομάδες
- στο σεβασμό προσωπικών και ομαδικών αντιστάσεων και την ανάδειξη ασφαλών πλαισίων επεξεργασίας και ανάλυσής τους και
- στην αποδέσμευση της διαδικασίας από την αυστηρή στοχοπροσήλωση, τη δομική ακαμψία και την επιβολή εξουσίας μέσω της γνώσης και των ιδεολογιών.

Τα παραπάνω, εκτός από δοκιμασμένες ως προς την αποτελεσματικότητά τους αρχές, αποτελούν και τη βάση για την αντιμετώπιση σύγχρονων ανθρώπινων δυσκολιών που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της ολοένα αυξανόμενης μαζικότητας και της αποξένωσης που τη συνοδεύει. Αν ο πολιτισμός που δημιουργούμε ως κοινωνία παράγει - εκτός από τα επιτεύγματά του - και πολύ δυστυχία, τότε οι ομαδικοαναλυτικές ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις μπορούν να αποτελούν μια πολιτιστική δραστηριότητα για τον εξανθρωπισμό της κοινωνικής ζωής.

Η προσωπική εμπλοκή στις διαδικασίες των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων που εμπνέονται από την ομαδικοαναλυτική φιλοσοφία αποτελεί αντίδοτο στην τελειοθηρία, τον κάματο, την πειθαρχία και τον ανταγωνισμό. Αυτές οι δραστηριότητες μπορούν να είναι σημεία αναφοράς στην **παιδεία** και στην συνολικά την **πορεία ζωής** κάθε εμπλεκόμενου μέλους τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Angelopoulos, A., Mela, C., Repassos, G., Kritikou, M., Menoutis, V. (2003) 'Emotion, Health and "Cultural Immunology": Coping with Stress and Depression in Group Psychotherapy', Εργασία αναρτημένη στο 6th Pacific Congress of Group Psychotherapy. Singapore.
- Αγγελόπουλος, Α. (2001) 'Μεγάλες Ομάδες και Εναλλακτικά Μοντέλα στον Τομέα της Πρόνοιας', Εισαγωγικό Σεμινάριο Ομαδικών Δυναμικών 2000 – 2001, Ελληνική Εταιρεία Ομαδικής Ανάλυσης και Ψυχοθεραπείας, Αθήνα.

- de Maré, P., Piper, R. & Thompson, S. (1991). *Koinonia: From Hate, through Dialogue, to Culture in the Large Group*. London: Karnac Books.
- Foulkes, S.H. (1964/2002) *Therapeutic Group Analysis*. London: Karnac Books.
- Foulkes, S.H., & Antony, E.J. (1957/1990) *Group psychotherapy. The psychoanalytic approach*. London: Karnac Books.
- Goodley, D. & Parker, I. (2000) 'Critical psychology and action research', *Annual Review of Critical Psychology* 2(1). Δικτυακός τόπος: <http://www.psychminded.co.uk/critical/action.htm>
- Harré, R. (1993) *Social Being*. Oxford: Blackwell.
- Jimenez-Dominguez, B. (1996) Participant Action Research, in I. Parker & R. Spears (eds) *Psychology and Society. Radical Theory and Practice*. London: Pluto Press.
- Jones, M. (1982) *The Process of Change*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Levine, M., Toro, P.A., & Perkins D.V. (1993) 'Social and community interventions', *Annual Review of Psychology*, vol 44:525-58
- Menoutis, V. (2000) 'Median and Large Group-Analytic Groups in a Naval Academy', *Group Analysis* 33: 49-61.
- Nichol, B. (1997) 'Emotional Pain in Learning: Applying Group-analytic Experience in Non-Clinical Fields', *Group Analysis*, 30:93-105.
- Prilleltensky, I. (1999) 'Critical psychology foundations for the promotion of mental health', *Annual Review of Critical Psychology*, 1:95-112.
- Repassos, G., Angelopoulos, A., Kyriakakos, Ch., Papadopoulou, V., Papamanoussaki, K., Pelekanaki, M., & Menoutis, V. (2003) 'A Universal Multidimensional Addiction Prevention Program in the Municipality Of Peristeri: From Silent Acceptance of Addiction Culture to the Formation of Community Skills' Εργασία που παρουσιάστηκε στο 15th International Congress of the International Association of Group Psychotherapy. Istanbul.
- Reppucci, D. Woolard, J.L. & Fried C.S. (1999) 'Social, community, and preventive interventions', *Annual Review of Psychology*, 50:387-418.
- Rose, N. (1989) *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London: Routledge.
- Shotter, J. (1998) 'Action Research as History-Making', *Concepts & Transformation: International Journal of Action Research and Organizational Renewal*, 2(3):279- 286.